

„LUMINARE MAJUS...” , VENETIA, 1566.

FORME FARMACEUTICE DE IERI,

FORME FARMACEUTICE DE AZI

– STUDIU DE CAZ –

Lucian-Mihai STĂNESCU¹

mihai.st88@yahoo.com

ABSTRACT: The Library of University of Medicine and Pharmacy „Carol Davila”, Bucarest, preserves important and wonderful medical and pharmaceutical books from XVth–XVIth centuries. In this article we studied the first part of „Luminare majus...”, printed in Venice (1566)–(CS XVI V5). This book presents the teachings of Johannes Mesue and of Salernitan School which remained highly important in the XVIth century. In the fifteen parts of „Luminare majus” are summarized pharmaceutical products with arab influence and we are informed on the technological process of drugs in Renaissance.

We can affirm that the continuity through the centuries and the therapeutical quality are preserved, (like in Romanian Pharmacopoea 10th edition); of course there are many changes but the ancient pharmaceutical nucleus is maintained.

KEYWORDS: books of heritage, Johannes Mesue, Antidotary, Salernitan School, arab pharmacy

Introducere

Tiparul cu litere mobile, inventat în Europa (aproximativ în anul 1440), după alte surse în anul 1455 (13), de către **Johannes Gutenberg** (pe numele său adevărat *Johann Gensfleisch*, a trăit între 1400–1468), a însemnat o realizare tehnică de cea mai mare importanță în secolul al XV-lea.

După 1455 au văzut lumina tiparului opere religioase, clasici latini, opere filosofice și multe altele, toate în limba latină. O mică parte din acestea era redactată în limba natală a tipografilor, latina având aceeași

---

1 Student la Facultatea de Farmacie a Universității de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București; colaborator al Diviziei de istoria Științei a CRIFST al Academiei Române.

importanță în Vestul Europei cum avea slavona în Țările Române. Slavona era limbă de cult și limba cancelariei domnești. Astfel, tiparul a ajutat implicit și la răspândirea lucrărilor cu subiect farmaceutic.

Prima carte farmaceutică și anume prima Farmacopee tipărită a fost *Compendium aromatariorum* (Bologna, 1488) lucrarea aparținând medicului italian **Saladino d'Ascoli**. În secolul următor apare prima Farmacopee scrisă de către un farmacist – italianul **Paulo Suardo** a fost *Thesaurus aromatariorum* (Milano, 1512).

La noi, în Țările Române, prima lucrarea scrisă, cu caracter farmaceutic, din perioada secolelor XV–XVI, a fost *Folosirea plantelor de leac* (miscelaneu slavo-român, din Moldova secolului XVI). Prima carte farmaceutică tipărită pe teritoriul țării noastre a fost *Sanitatis studium...* – Studiul sănătății a lui *Paul Kyr* (Brașov, 1551).

Obiective și materiale

Pentru atingerea obiectivelor studiului nostru, respectiv informare asupra nivelului cunoștințelor medicale și farmaceutice în secolele al XV-lea și al XVI-lea, ne-am documentat din mai multe lucrări tipărite în această perioadă, aflate în patrimoniul Bibliotecii Universității de Medicină și Farmacie „Carol Davila” din București. Am tradus liber din limba latină în limba română fiecare pasaj analizat. Am comparat vechile cunoștințe cu cele actuale, în conformitate cu *Farmacopeea Română Ediția a X-a*, în vigoare din 1993, cu suplimente în 2001 și 2006.

În lucrarea de față ne ocupăm de una dintre acestea, *Luminare majus[...]* *Connexa preaterea sunt, tam Lumen Apothecariorum, quam Thesaurus Aromatariorum[...]*, *Venetii* (Veneția), 1566.

Descrierea cărții:

Luminare majus [...] Connexa preaterea sunt, tam Lumen Apothecariorum, quam Thesaurus Aromatariorum

Lucrarea este tipărită la Veneția în 1566 și este intitulată, conform paginii de titlu: **LUMINĂTORUL CEL MARE** (Fig. nr. 1)

Redactat în același timp de,

Ioannes Iacobus Manlius Alexandrinul, comentariile lui Nicolaus Myttonus Milanezul, adăugirile și împodobirile;

Acum incomparabil chiar mai strălucitor;

Cu expunerea îmbogățită a lui Ianvs Matthaews Dvrastantes astfel redată; acelor care ajutor și dezlegare le erau Farmacopeile (utile), Acum cu adevărat această operă va fi foarte utilă Medicilor.

Sunt (tipărite) împreună, astfel, **Lumina Apotecarilor (sau) Spițerilor, Comoara Parfumișerilor**, cu comentariile cu foarte mare limpezime ale lui Quiricus Augustus, și Paulus Suardo...

Indici, primul și al doilea în „Luminare”, al treilea în „Lumen”, ultimul în „Thesaurus”;...

Cu privilegiu

În Veneția la Luca Antoninus Iunta

Anul 1566

Fig. nr. 1 – Cartea „Luminare majus”, Veneția, 1566

În figura 2 la sfârșitul cărții se află *colofonul*, din ce în ce mai rar întâlnit spre sfârșitul sec. XVI. *Impressum Venetijs, in Officina Lucae Antonii Iuntae. Anno a Saluberrimo Virgineo Partu MDLXVI.* – Tipărit la Veneția în tipografia lui Luca Antonius Iunta. Anul de când a născut Fecioara, 1566.

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea au văzut lumina tiparului *Luminare majus* (Veneția, 1494), redactată de medicul italian *Manlio*

de Bosco, născut în Alexandria (latinizat, *Manlius*), bogată în sinonimele medicamentelor timpului. Cea mai bună ediție a *Luminare majus* ar fi cea de Nicolaus Muttonus.

În această lucrare apar preparate farmaceutice cu multe ingrediente aparținând farmaciei arabe. Astfel, apare numele *Ioannes Mesue*, supranumit *Mesue cel Tânăr* probabil un medic arab creștin, sau nume pe care și-l atribuie un autor italian, acesta din urmă fiind autorul unei farmacopei generale, apreciate și consultate până în sec. XVIII. Personalitatea acestuia nu este pe deplin cunoscută, încă stârnește controverse la ora actuală. Operele sale asupra materiei medicale și medicinei practice au fost mult timp considerate clasice, astfel încât, în sec. XVI ele făceau încă obiectul a numeroase comentarii. (G. Buluță, p. 196)

Măruria adâncirii tendințelor de a depăși limitele înguste ale tehnicismului farmaceutic o constituie consemnarea experienței unui farmacist în lucrarea cunoscută sub denumirea de *Thesaurus aromatariorum* (Milano, 1512), opera farmacistului italian *Paulo Suardo*, considerată *prima farmacopee din lume realizată de către un farmacist*.

Lumen apothecarium a fost scris de către *Ciriaco de Augustis din Tortona* (S. Izsak, p. 123–124)

În continuare ne vom ocupa de prima lucrare, *Luminare majus* și vom studia legăturile dintre aceasta și actuala farmacopee în vigoare în România, Ediția a X-a.

Înainte de a trece în revistă exemplele de rețete ale fiecărui preparat farmaceutic, trebuie subliniat că la mijlocul secolului XVI la Nürnberg s-a adoptat un anumit sistem de greutate medicale și farmaceutice, care începând din 1555 a fost acceptat oficial. Sistemul nürnberghez de greutate farmaceutice s-a dezvoltat din cel roman care – în cursul operațiilor comerciale, a suferit anumite modificări. Acest sistem de greutate a păstrat împărțirea în libră, lot, uncie, drahmă, scrupul și gran, cu relații de producție dintre ele. O libră (pfund) farmaceutică din Nürnberg cântărea 357,854 g, deci era cu câteva grame mai ușoară decât libra romană. Uncia avea greutatea de 30 g, iar un lot cântărea 15 g. O drahmă a fost egală cu 3,7 g, scrupulul cu 1,2 g, iar granul cu 0,6 g. Din motive practice pentru indicarea cantităților de medicamente s-au folosit următoarele semne convenționale: „tt” sau **н** – libra, **Θ** – scrupul, **з** – drahma, **з** – uncia, „g” – granum. Pentru indicarea jumătății unei anumite greutăți, s-a întrebuițat semnul: **β** (*semis*), în timp ce multiplicarea unei cantități indicate de medic se făcea

prin adăugarea cifrelor romane înaintea simbolului cantității respective. (S. Izsak p. 127–128).

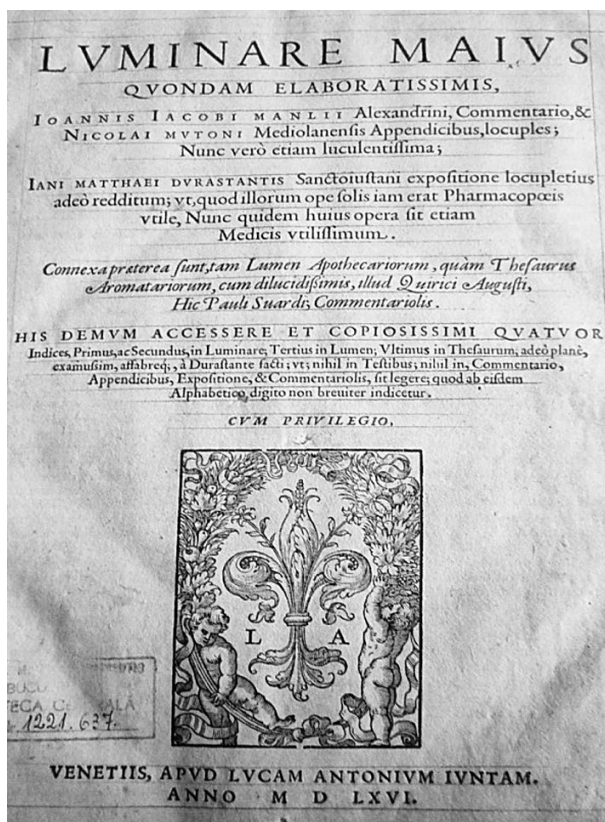

Fig. nr. 2 – Cartea „Luminare majus”, Veneția, 1566, Pagina de titlu

Cuprinsul lucrării

Lucrarea conține 15 capitole (părți), cuprinse în 142 de foi, format mare, fiecare început de capitol fiind marcat printr-o xilografură. Textul este pe două coloane. După fiecare preparat farmaceutic comentariile celor numiți în titlu aduc lămuriri despre utilitatea acestuia. Se descriu în detaliu ingredientele folosite și dacă preparatul mai avea uz terapeutic în acea perioadă sau dacă era depășit din punct de vedere al eficienței terapeutice. Ne vom ocupa de părțile mai importante și vom comenta câteva rețete și moduri de preparare.

Prima parte: „Despre electuarii și confectiones”

Electuariile sunt preparate farmaceutice – doctorii, amestecate cu miere sau cu ceva asemănător, pentru a fi ușor de înghițit sau lins (denumire acceptată în ziua de azi). În prima parte mai sunt și rețete de *confectiones* – preparate semisolide conservate prin intermediul mierii sau zahărului. În acest capitol în partea superioară a fiecărei foi este tipărit numele primei părți :

Fiecare preparat este însoțit de comentariile savante ale acelor care sunt trecuți în primul subtitlu.

Astfel, *Ioannes Jacobus Manlius Alexandrinus*, interpretează descrierile unor medicamente sau preparate de la Mesue și de la alți medici.

Apoi este definit *electuariul*, conform opiniei lui Manlius: „*ELECTUARIUM...* are multe ingrediente simple care sunt făcute cunoscute... Îi spune electuariu, (iar) ingredientele alese – *electus*, sunt diferite... Diferențele dintre ele sunt multe, unele sunt dulci, altele amare, altele acre (acide), dar și *Diaprunus* – Cu prune sau *Diadamascenus* și *Diatamarindus* (care se prepară din curmale acre – ar putea fi vorba de păstăi de *Tamarindus* (fermentate)) deci dintr-unul singur (ingredient). Din două componente cel compus de *Matthaeum Sylvaticum*, electuariul din componente aromatice”.

Cuprinsul primei părți: Se succed comentariile autorilor Ioannes Iacobus Manlius Alexandrinus, Ianus Matthaeus Durastans și Nicolaus Mutonus Mediolanensis, pe parcursul a CCXXII cap. (222 cap.), se observă că aproape toate preparatele sunt aromate, deoarece conțin scorțișoară sau cuișoare.

Cunoștințele farmaceutice sunt actualizate, precizându-se dacă preparatele mai sunt utilizate în terapeutică sau nu: *non est in usu*.

Nu le-am descris pe larg deoarece nu mai au corespondent în actuala Farmacopee Română.

Partea a doua: „Zece tipuri de conditum”

Cuprinde 10 capitole, printre care se află: *Secacul conditum* – *Conditum* cu *Malabaila secacul*, fam. *Apiaceae*. Specia crește din Anatolia până în Palestina, Iran și Irak. Cultivat în Orientul Mijlociu pentru rădăcinile comestibile, folosit ca afrodisiac și remediu universal. (Mansfeld's encyclopedia of agricultural and horticultural crops, vol. 2, p. 1323).

Asemănătoare cu conservele actuale, fie dulci sau sărate dar și faptului că sunt bătute, *conditum* sunt conserve dulci – gemuri, dulcețuri dar și

șerbeturi. Pot fi conservele la saramură sau cu oțet dacă este vorba de cele sărate. Spre deosebire de conservele obișnuite, *conditvm* sunt aromate.

Sensul latin al cuvântului *conditum* este mirodenie sau poate fi și vin aromat, conform lui Plinius. Dar după analizarea modului de „găti” un *conditum*, prezentat în *Luminare majus* constatăm că partea a doua din această farmacopee are utilitate culinară poate mai mult decât cea terapeutică. Ingredientele aparțin în mare parte Farmaciei arabe, care era deosebit de importantă în perioada Medievală și Renascentistă.

Partea a treia: „Ecligmata, sau illinctvs, Oficinal loch”

Loche este un medicament ce trebuie lins, pentru ușurarea respirației. (*Geralde, Herbal*, p. 47).

„*Loch, Lohoc, Loche* sau Lohoche; un preparat lichid sau moale, care nu este să fie înghițit, dar ținut în gură până se topește – *Cotgrave*.” Aceste definiții ilustrează modul generic de preparare al acestor medicamente.

Loch-urile erau folosite pentru afecțiuni ale căilor respiratorii sau pentru afecțiuni pulmonare, în special tuse cu sau fără expectorație.

Partea a patra: „Zvlapia oficinal ivlebos sau ivlepos”

Dacă siropul este preparat cu apă de trandafiri siropul se numește *julep*, în arabă *gulab*, (de la *gul*, trandafir și *ab*, apă). În Occident, *ivlep/julep*-ul se definea ca o poțiune compusă din apă de flori de portocali. (Plouvier Lili-ane, p. 201).

„*Ivlep* sau la arabi *iuleb* este siropul simplu și numai apă și zahăr sau se poate folosi o parte apă de trandafiri, spune Ioannes Serapion.

Avicenna îi spune *iulep* iar în arabă se numește *iubel*. La greci este sirop și numai apă de trandafiri și zahăr (se adaugă). Acest *iulep* nu mai este de mult în uz,..., nu se mai cunoaște sub numele respectiv ci ca *syrupi rosati* – sirop de trandafiri din infuzie de trandafiri...” *Nicolaus* pune în siropul de trandafiri infuzia acestora care este ca aceea a lui Mesue, dar dozele nu corespund...”

Aceste *iulep* sunt foarte ușor de preparat, dar nu mai aveau utilitate practică. Mai puteau fi preparate sub formă de siropuri.

Ceea ce este interesant, în FR IX se mai păstra acest termen, pentru preparatul *Julep gumos* sau *Potio gumosa*. Denumirea oficială era *Mucilago gummi arabici dilutum*.

Conține: mucilag de gumă arabică 30%, sirop de coji de potocale și soluție conservantă. Este folosit ca vehicul a unor medicamente de uz oral.

În compoziția sa are sirop, deci numele preparatului cu siguranță este inspirat de vechile rețete medievale.

Partea a cincea: „Despre Siropuri”

Numele de sirop vine de la cuvântul arab *sharab*, care înseamnă suc de fructe sau vin în araba modernă, care desemnează la origine, toate tipurile de băuturi; în farmacie este utilizat sub forma traducerii, $\rho\tau\eta\mu\alpha$ /*potio*.

Siropul este un preparat mai mult sau mai puțin vâscos care conține, zahăr pe de altă parte, un lichid (apă, vin, oțet, suc de fructe sau de plante medicinale), cu medicamente uscate sau nu. Ansamblul de ingrediente este fiert și scăzut. (Plouvier Liliane, p. 201).

Această parte conține XCI (91) de rețete de siropuri. Este o secțiune deosebit de importantă, urmând ca întindere, după prima parte, care tratează electuariile și *confectiones*.

Sunt siropuri de mere, de mac, de pere, de mentă, de busuioc și multe altele, dar poate unul dintre cele mai inedite siropuri din această parte este cel de hamei:

LXXXVIII. De lupulis – (Sirop) de hamei

Rp.: *succi lupulorum lib. ij. Succifumiterrae lib. j. Purificentur succi, et cum lib. iij. zucchari fiat syrupus.*

Rp.: suc de hamei 2 libre. Suc de fumariță 1 libră. Purificați sucul și cu 3 libre de zahăr se prepară siropul.

Concentrația siropului obținut este 50%, apropiată de cea actuală care ar trebui să se situeze în jurul valorii de 64%. Această concentrație de 64% este optimă pentru ca să nu se dezolte microorganisme. Dacă concentrația este mai mică siropul fermentează, iar dacă este mai mare, zaharoza cristalizează.

Manlius spune că „acest sirop nu mai este folosit. *Lupulus* (*Humulus lupulus*, hamei, *fam. Canabinaceae*) este specia volubilă, și are frunza asemănătoare cu frunza de *citrullus* – *Citrullus vulgaris*, pepene, *fam. Cucurbitaceae*. Florile lui sunt ca niște vase mici aderente (agățătoare): aceasta este planta în vreme ce este recentă (proaspătă), (se găsește) la începutul grădinii și se mănâncă de la această plantă capătul. *Fumiterra* este *Fumaria officinalis*, *fam. Papaveraceae*, fumariță.

Hameiul are proprietăți sedative și este unul din ingredientele folosite la fabricarea berii, așa că acest sirop poate avea acțiune terapeutică.

În FR X, (FR X, p. 844–849) siropurile sunt definite ca preparate farmaceutice lichide cu un conținut crescut în zahăr, de consistență vâscoasă, destinate administrării interne.

Sunt trei rețete oficinale de siropuri: *Sirupus Balsami Tolutani* – Sirop de balsam de Tolu, *Sirupus Belladonnae* – Sirop de mătrăgună, *Sirupus Codeini 0,2%* – Sirop de codeină.

La acestea se adaugă și rețeta siropului simplu – *Sirupus simplex*.

Chiar dacă nu mai au un număr însemnat de monografii în FR X, siropurile sunt preparate utile în mascarea gustului neplăcut a unor substanțe active. De asemenea se pot administra cu ușurință și complianța pacientului este maximă.

Datorită gustului plăcut și a preparării facile siropurile au rămas forme farmaceutice importante.

Partea a șasea: „Despre Rob, robub, sapa sau suc”

Rob (din arabă, *rub* adică suc) este în principiu un suc de fructe neîndulcit, Diferențe notorii separă strămoșul greco-roman de moștenitorul său arab. *Sapa/defrutum* este preparat exclusiv cu suc de struguri, scăzut prin fierbere sau expunere la soare, și rezultă astfel un preparat cu zahăr. *Robul* nu are decât fructe astringente (gutui, mere, coacăze, struguri verzi, etc.) al cărui suc este evaporat. Nu este edulcorat, posedă o savoare acidă. Mai târziu, în sec. XVI și în Occident se va transforma în jeleu de fructe. (Plovier Liliane, p. 206).

Partea a șaptea: „Apozemata sau decoctiones”

Această parte tratează decocturile (*apozemata* sau *decoctiones*). Decoctul, după definiția lui Manlius este: „*Decoctio vero est apozima diversarum medicina cum aqua in qua medicinae coquantur.*” – Decoctul este *apozima* de mai multe feluri în care diverse medicamente în apă se fierb.

Decocturile se prepară din produse vegetale dure cum ar fi rădăcini, rizomi sau frunze coriacee. Peste produsul vegetal mărunțit corespunzător și umectat se adaugă apă încălzită la fierbere. Se menține pe baia de apă 30 de minute, apoi se strecoară și se completează la masă cu apă încălzită.

Acest procedeu a fost îmbunătățit pe parcursul veacurilor pentru a favoriza extracția principiilor active din plante, însă per ansamblu, tehnica a rămas aceeași.

Partea a opta: „Pastile sau trochiști”

Pastillos sau *trochiscos* sunt preparate farmaceutice pulverizate, care sunt formate în pastile solide cu ajutorul zahărului sau a gumei. Sunt circulare, plate, nu foarte groase. Se dizolvă ușor cât sunt ținute în gură, și fomeză un tip de remediu foarte plăcut. (King’s American Dispensatory, 1898) Urmează să examinăm acest capitol destul de bogat, care conține 68 de preparate de acest fel în tot atâtea capitole (LXVIII).

Manlivs nominalizează *trochiscos* drept preparatul foarte utilizat în farmacia la începutul Renașterii.

Mvtonvs descrie prepararea trochiștilor: „*Trochiscus* se numește *trochos* – roată cu cercuri de metal în interior...: pentru că *trochischus* sunt formate cu ajutorul roții... *Trochiscus* este numit *trochos* de către greci: este „roata” care este asemănătoare sferei.

Mesue spune că sunt trochiști cu forma frunzelor de mirt. Dar farmaciștii nu făceau trochiștii în acea formă ci cu ajutorul dispozitivului *rota currentis* care este recunoscut. După Mesue, următoarea etapă este sigilarea. Același proces tehnologic este descris în *Tractatus*, cap. 2 al lui **Bulchasin** (În cartea *Liber servitoris* a lui *Bulchasin Ben Aberazerim*, acesta descrie preparate din plante, minerale și animale) iar modelarea și înscrierea acestora se face cu *sigillum* – sigiliu (adică un fel de ștampilă cu un înscris) din „lemn” de: *ebanus* – *Diospyros melanoxylon*, fam. *Ebenaceae*, abanos, *buxus-Buxus sp.* fam. *Buxaceae*, eboris-fildeş, *alterius rei* – alte tipuri.”

LXIII. EX ANTIDOT. BARH. MONTAGNANA. De Chelidonia pro ruptio levi, est bonum.

Rp.: *Succi radicum chelidoniae, urinae pueri ana.℥.iiij. calcis viuae.℥.iiij. arsenici citrini.℥.j. ruptorij de capitello, buillant simul succus et urina : deinde superadditur calx, et coquatur ad ignem lignorum, usque ad consumptionem succi et urinae, et reliqua addantur cum calce, et fiant trochisci.*

„**Rp.:** suc de rădăcină de rostopască *Chelidonium majus*, fam. *Papaveraceae*, **urină de copil** ana partes 4 uncii, *calx viva* – var nestins, CaO, 3 uncii, *arsenicum citrinum* sau *auripigmentum* – sulfură de arsen monoclinică As_2S_3 1 uncie, *ruptorium de capitello* sau *aqua fortis saponariorum* – (un preparat din leșie de săpun sau poate chiar leșie concentrată), se fierbe acest suc și urina apoi se adaugă var nestis și se fierbe la foc de lemne până la consumul sucului și a urinei și se pune cu piatră (var nestins) și se fac trochiști.”

Manlius consideră că acest leac nu se mai folosește, și nici trochiștii de rostopască.

„La *Serapion* în capitolul despre curcuma spune că sunt două specii, (de *chelidonium*) *maior* și *minor*, și numește astfel cea care apare înainte de sosirea rândunelelor și se uscă atunci când pleacă... din această pricină și când orbesc puii de rândunică mama lor se folosește de această plantă și o dă puilor ei în mâncare și le redă vederea.

La *Ioannes Anglicus*:... rostopasca înlătura petele ochilor și rândunelele fac la fel când puii lor nu văd,... și sucul ei scapă de scabie.

Despre rostopasca mare s-a scris... cea mică se numește la arabi *memitem* sau *memite*...”

Rostopasca pe lângă alcaloizii izochinolinici conține în *herba*, conține și enzime proteolitice în latexul de culoare portocalie. Se utilizează în medicina tradițională pentru tratarea negilor. As₂S₃ face din acest remediu unul deosebit de toxic și utilizarea sa trebuia să se facă cu precauție.

Nu este dovedit științific că rostopasca ar vindeca orbirea, nici la rândunele și în niciun caz la om.

Urina copiilor este un produs al metabolismului uman care face din acest preparat unul dintre cele mai interesante dar și surprinzătoare. Termenul de *ruptio levi* nu a fost identificat dar ar putea semnifica în traducere liberă „ruptura netedului/ celui fără păr”. Ar putea să fie vorba despre negi.

Iată cum medicina și farmacia medievală continuă să uimească prin originalitatea lor. Pe măsura trecerii timpului și a dezvoltării științelor se renunță la unele leacuri care n-au nicio bază științifică.

Partea a noua: „Colire uscate sau sief”

Colirele sunt produsele farmaceutice lichide care se administrează ocular sub formă de picături. Mai există și unguente oftalmice. *Suffuf* reprezintă pulberile medicinale la care se adaugă zahăr. *Arida colliria* sau *siefs* sunt colirele uscate.

Această parte conține 10 rețete de colire uscate, *arida colira*: I. *Ex Mesve, Citrinum*, -Citrin II. *Rosatium* – De trandafir (trandafiriu), III. *Ex Rasi, Album* – Alb, IIII. *De Thure* – Cu tămâie, V. *De Plumbo* – Cu plumb, VI. *Rvbevm* – Roșu, VII. *Viride* – Verde, VIII. *De Calcanto* – Cu vitriol, IX. *De Fellibus*, X. *Memithe* – Rostopască.

Colirele uscate nu mai au corespondent în FR X, ele se folosesc sub formă de soluții.

Partea a zecea: „*Catapotia sau pilule*”

Cuvântul *Pilula* provine de la cuvântul latinesc *pila* care înseamnă minge, deci pilulele sunt produse farmaceutice de formă sferică. Această parte, a zecea cuprinde 59 de rețete de *pilulas* sau *catapotia*, fiecare dintre ele cu o descriere relativ scurtă, în afară de primul capitole.

Descrierea tehnologiei de preparare a pilulelor de către Manlius:

„Aceste pilule sunt vestite la medicii noștri, și multe sunt cunoscute sub numele *alephanginearum* sau *de aromatibus* care semnifică același lucru. Pilula este rotundă pentru că forma ei este ca o minge cu care se joacă, pot să spun că le zice pilule celor care se prepară prin pisare cu mojarul și pistilul cu multă trudă. În unele cărți se descoperă pilula *cataputia*... (poate însemna sămânță de ricin)... În cărțile grecești se găsește drept *catapodia* care definește *cataputia*. Unii oameni folosesc pilulele ca laxative...”

Pilule erau utilizate împotriva multor afecțiuni, unele le tratau îndeosebi pe cele stomacale altele chiar febra quartanică. Astăzi nu mai sunt preparate oficinale.

Partea a unsprezecea: „*Pulberi sau svffvf*”

Suffuf se numără printre pulberile cu mirodenii (aromatizate). Acestea sunt preparate în officină. Cărțile de bucate ale epocii care le aranjează printre pulberile aromatizate numite de cameră, care din cauza virtuților digestive sunt servite la sfârșitul banchetelor medievale. (Plouvier Lilia-ne, p. 212).

Partea despre *suffuf* este împărțită în 30 de capitole, descrierile sunt mult mai sumare decât în celelalte secțiuni.

Preparatele care urmează sunt descrise tot pe scurt, vom ilustra câteva exemple: VI. *Pro oculis* – pentru ochi – un fel de colir uscat, X–XIII. *Sacculus* – este un medicament ce se pune într-un săculeț și se aplică pe locul dureros (de la *sacculus*, săculeț), în cazul de față tratează afecțiunile cordului și pe cele stomacale, XIX. *Tracea valens ardori urinae* – *tracea, confectio* Pulbere pentru arsurile din timpul micțiunii și XXI. *Pulvis contra dolores post partum magistralis* – Pulbere pentru durerile post-partum.

În FR X, pg. 804, pulberile (*pulveres*) sunt definite ca „preparate farmaceutice solide alcătuite din particule uniforme ale uneia sau mai multor substanțe active, asociate sau nu cu substanțe auxiliare.” Sunt trei monografii *Pulvis alcalinum*, *Pulvis Effervescens Laxans*, *Pulvis Opii et Ipecacuanhae*. După 500 de ani, nu mai au aceeași pondere din punct de

vedere al numărului rețetelor, dar nu înseamnă că și-au pierdut importanța terapeutică.

Partea a douăsprezecea: „Cerata sau cerotos”

Le spune *cerata*, preparatelor pentru aplicare externă, compuse din ceară, spermanțet, combinate cu materii grase și cu rășini, pulberi etc., și sunt frecvent amalgamate. Componentele trebuie să fie mereu proaspete, în special grăsimile, aceste preparate fiind predispuse rânțezirii. *Cerata* sunt intermediare între unguente și emplastre, având aceeași consistență ca untul rece, și pot fi întinse cu spatula pe o țesătură sau alt material, și aplicate pe corp, pe care vor adera fără să se topească. (*King's American Dispensatory, 1898*)

Secțiunea a douăsprezecea conține 18 rețete de *cerata*.

Ceratele sunt denumite unguentele cu procent mare de ceară însă nu au monografii separate în FR X.

Partea a treisprezecea: „Unguente”

Unguentele sunt substanțe grase, destinate pentru uzul extern, în care sunt încorporate diferite medicamente; consistența lor este asemănătoare unturii, fiind suficient de moale pentru a se putea întinde pe piele. (*King's American Dispensatory, 1898*)

Partea a treisprezecea din lucrarea de față cuprinde 97 de capitole, tot atâtea rețete de unguente. Aceste tipuri de preparate erau utilizate în epocă, dar nu atât de mult ca electuariile (în ceea ce privește numărul preparatelor).

LIII. VIRIDE, secundum Chirurgiam – Unguentul de culoare verde

Rp.: *chelidoniae, levistici, herbae centrigalli, elelisphagi. salvi(a)e ana.M.5. myrrhae vnc. iiij. cerae, terebinthinae, ana. libr. j. pinguedinis anatis lib. iiij. olei communis lib. vij. aloes 3.v fiat unguentum.*

„**Rp.:** rostopască, leuștean, iarbă de *centrigallus* – creasta cocoșului, *elelisphagum* (specie neidentificată, probabil mușchi) salvie *Salvia sp.* fam. *Lamiaceae*, mir 4 uncii, ceară, terebentină, *ana partes* 1 libră, grăsime de rață 4 libre, ulei 7 libre, aloe 5 uncii. Și se prepară unguent.”

MANLIVS

„Acest unguent nu se mai folosește, ...este un unguent verde care îl utilizează chirurgia. *Centrumgallus* este același lucru cu creasta cocoșului.... Este și domestică și de pădure.”

DVRASTANTES

Planta care se găsește în cartea a 4a, capitoul 36 la Dioscoride se numește *σιδηριτην* – sideriten – iarba-fiarelor – *Verbena officinalis* fam. *Verbenaceae*,... se numește de la *σιδηρος* – sideros, fier, deoarece are culoarea fierului... se găsește în locuri pietroase... Se numește și *Picenis herba sancti Ioannis* – Planta din regiunea Picenum, (din Italia din Antichitate) a sfântului Ioan... se mai numește și *verbena* tulpina are patru laturi, frunzele sunt aspre. Astfel este ilustrată frunza în figură (figura din partea dreaptă a paginii). Același tip de frunză dacă în părți egale în lungime, ...prin pedicelul frunzei pe direcția nervurii până la vârf a fost divizată astfel, (figura din partea stângă a paginii) într-adevăr... seamănă cu o creastă de cocoș. Pentru aceasta nu *gallitricum* sau *gallicentrum* dar creasta cocoșului conform frunzei împărțită în două, pe jumătate având similitudine cu creasta cocoșului poporul spune că este iarba-fiarelor. Nu este *sideritis* sau *adianton*, care *Capillus – Veneris* este – *Adiantum Capillus-Veneris*; *χαλλιτριχον* este capul-frumoasei *pulchricapillus*, așa o numesc grecii. Creasta-cocoșului este numele ierbii-fiarelor, fără îndoială..., într-adevăr cu inteligență este afirmat. Ce a înțeles Manlius este fără rost. Nu este de grădină sau de pădure,... ci a fost catalogată cum se cuvine de Dioscoride.”

Expunerea lui Durastantes este deosebit de importantă deoarece face încadrarea unei specii numită popular iarba-fiarelor în Vestul Europei, (*Verbena officinalis*). La denumirea populară a plantei se asociază cuvântul *fier*: *Echtes Eisenkraut*, în germană, iarba fiarelor adevărată, *I Jzerhard*, tare-ca-fierul în olandeză. (14)

Cele două xilografuri care reprezintă o frunză întreagă, respectiv una pliată, sunt singurele gravuri cu reprezentări ale unor părți anatomice ale unei plante din *Luminare majus*, ediția din 1566, tipărită la Veneția.

Durastantes prin comentariul de mai sus a căutat să lămurească cititorii cu privire la punctul său de vedere, infirmând ceea ce a spus Manlius. De asemenea în expunerile sale, acesta nominalizează și originea grecească a numelor plantelor respective.

Conform FR X, pg. 951, Unguentele – *Unguenta* sunt definite ca preparate farmaceutice semisolide destinate aplicării pe piele sau pe mucoase, în scop terapeutic sau de protecție, sunt constituite din excipienți (baze de unguent) în care se pot încorpora substanțe active.

În funcție de gradul de dispersie al substanțelor active, unguentele pot fi: unguente – soluții, unguente – emulsii, unguente-suspensii sau unguente cu mai multe faze.

Excipienții naturali au fost și vor fi utilizați cu succes pentru prepararea unguentelor. Cei sintetici pot aduce unele îmbunătățiri rețetei și tehnicii de preparare.

Partea a patrusprezecea: „Despre emplastre”

Emplastrul este un preparat farmaceutic solid, plastic, care are în compoziția sa săruri de plumb, rășini, cauciuc, medicamente și care se aplică pe piele pentru izolarea rănilor sau fixarea pansamentelor; plasture. – Din lat. *emplastrum*. (15)

Penultima parte a *Luminare majus* nu are o descriere preliminară și o definiție a emplastrelor, nici în primul capitol nici în celelalte.

Aceste preparate nu mai sunt oficinale. Pentru pansarea rănilor se folosesc astăzi produse sterile fabricate în industria farmaceutică cum ar fi plasturii medicinali sau pansamentele sterile.

Partea a cincisprezecea. „Olea – Esențe / Preparate uleioase”

Cuvântul *oleum*, în latină, pe lângă semnificația de ulei gras mai are și sensul de esență, sau ulei volatil. Acest capitol le poate cuprinde implicit pe ambele, după cum se va vedea în continuare.

Uleiurile volatile sunt amestecuri heterogene de compuși rezultați din metabolismul secundar vegetal, secretați de celule specializate; prezintă un miros aromat și un gust arzător, se volatilizează la temperatura ambiantă... Denumirea de uleiuri eterice nu caracterizează aceste principii active, deoarece uleiurile volatile nu sunt doar amestecuri de eteri. (C. Gîrd, vol. 2, p. 3)

Lipidele, sunt amestecuri de substanțe hidrofobe (majoritatea), în care predomină esterii acizilor grași. Sunt componente fundamentale ale celulelor vii (vegetale și animale) cu rol plastic și energetic.

Constituenții dominanți ai acestor principii active sunt esterii, la formarea cărora participă: acizi grași superiori, saturați sau nesaturați, de obicei monobazici; alcoolii mono- sau polihidroxilați, aciclici sau ciclici, saturați sau nesaturați. (C. Gîrd, vol. 1, p. 313)

Ultima parte a lucrării *Luminare majus* cuprinde 70 de capitole, dintre care unele descriu specii sau produse vegetale, producătoare de *olea*. În cea mai mare parte se găsesc rețete cu produse aromatice.

În primul capitol, extras din Antidotarul lui Mesue, sunt enumerate câteva tipuri de *olea*. Apoi urmează o descriere amplă a fiecăruia în parte.

Dacă vorbim despre *olea*, ne-am putea referi la două produse farmaceutice moderne, uleiurile volatile și uleiurile grase. *Olea* din *Luminare majus* sunt uleiurile obținute prin presare la rece a unor sâmburi, semințe sau a unor fructe. Unele din acestea conțin ulei volatil, aromatizând produsul respectiv. Dar semnificația de bază a preparatului *oleum* este ulei gras obținut mai ales prin presare sau stoarcere (sau alt proces tehnologic după cum vom vedea în continuare) din produsul vegetal respectiv.

O altă modalitate, de astă dată pentru a capta uleiul volatil din petalele de trandafir este ilustrată în capitolul 5:

v. Rosatum completvm

„**Rp.:** Ulei de măslina sau ulei de ricin proaspăt și spălat cu apă de fântână de mai multe ori, apoi se iau „frunze roșii” de trandafir – petale de trandafir proaspete și zdrobite, în cantitate suficientă, se cufundă în ulei ca și cum ar fi spălate și se închid în vas de sticlă, se astupă orificiul sticlei și se expune la soare 7 zile. Apoi se fierbe amestecul într-un vas mare timp de trei ore, apoi se scot petalele de trandafir și se aduc altele proaspete, și se pune pentru alte 7 zile, apoi fierbe din nou cum ai făcut cu prima și se scot din nou petalele de trandafir, apoi se aruncă/pune în același apă de infuzie de trandafir, despre care s-a vorbit la siropuri, în aceeași cantitate cu uleiul și strânge orificiul vasului și se lasă la soare 40 de zile. Apoi concentrează (întărește) și din nou se pune la soare, lasă pentru mai mult timp și utilizează unde /când este necesar.”

Este o modalitate excelentă de a extrage uleiul volatil din petalele de trandafir, deoarece uleiurile volatile sunt lipofile. La fel se prepară și uleiul de mușețel, conform rețetei lui Mesue (*VI. Chamaemelinum*).

Se folosesc și *olea* preparate din produse de proveniență animală, cum ar fi: *XXXV. VVLPIINVm* – Din vulpe, care se folosea împotriva podagrei, sau *XXXVII. DE SCORPIONIBUS* – Din scorpioni. Mai sunt descrise și *olea* mosca și din iasomie.

Preparatul care poartă numele *oleum* nu poate fi considerat un simplu preparat care conține substanțe grase sau uleiuri volatile, așa cum astăzi sunt definite aceste produse. Preparatele cuprind o paletă largă de produse care au în compoziția lor ingredientele din toate regnurile. Uleiul vegetal era cheia întregului preparat deoarece extrăgea substanțele liposolubile din produsul respectiv.

Ca bază pentru soluțiile uleioase, în FR X se utilizează mai ales ulei de floarea soarelui, neutralizat sau nu: *Helianthi oleum* sau *Helianti oleum neutralisatum* (FR X, p. 464–465)

Concluzii

De mare influență în practicarea farmaciei și printre primele lucrări italiene în domeniul farmaceutic a fost *Compendium aromatariorum* al lui Saladin ab Ascolo, scris în mijlocul secolului al XV-lea. Trebuie menționate printre lucrările similare, *Lvmen apothecariorum* de doctorul Qviricvs de Avgvstvs de Tortona; *Lvminare majvs*, scris către sfârșitul secolului al XV-lea de farmacistul Joannes J. Manlivs de Bosco, și *Thesavrvs aromatariorvm*, scris în prima decadă a secolului XVI.

După sfârșitul secolului al XVII-lea, tratatele științifice farmaceutice de autori medici și farmaciști italieni, au căpătat renume peste granițele Italiei. (Edward Kremers și Glenn Sonnedecker – Kremers and Urdang’s History of pharmacy, p. 422)

Îată că primele farmacopei din lume tipărite aparțin unor autori italieni.

Acest lucru are rădăcini mult mai adânci, și anume în Școala de la Salerno dar și în farmacia arabă.

Farmacia arabă este introdusă în Occident din secolul XI, mai ales de către Constantinus Africanus de la Școala din Salerno...

Lumea occidentală își elaborează receptariile proprii. *Antidotarum magnum* este elaborat de o echipă de doctori din Salerno în jurul anului 1100 și numără mai bine de 1.000 de formule. (Comentariul acestei opere se datorează medicului *Matthaeus Platearius* (sec XII) din Salerno, care l-a redactat sub titlul de *Glossae* (S. Izsak, p. 105). Mai cunoscută este versiunea prescurtată din secolului XIII, care se numește *Antidotarum Nicolai*. Multe rețete din *Antidotarum magnum* folosesc zahăr, obținut din trestia de zahăr, *Saccharum officinarum*, denumit în latină, *zuccharum*. (Plouvier Liliane, p. 207–208).

Asupra personalității lui Ioannes Mesue, autorul *Antidotarum Mesuae* există mai multe controverse. Am expus două puncte de vedere, una aparținând lui S. Izsak, iar cea de-a doua, lui Plouvier Liliane.

Conform lui Izsak, asupra dezvoltării farmaciei din Europa până în secolele Renașterii, au avut o temeinică înrâurire operele farmacologice ale lui *Iahiya ben Messawayh*, cunoscut sub numele de *Mesue cel Tânăr*, care a trăit în sec. al X-lea. Opera sa principală *Antidotarium sive Grabaddin*

Medicamentorum compositorum, deși în multe privințe urmează pe autori ca vechi greci dar și pe arabi, este o mărturie a gândirii critice a autorului. (S. Izsak, p. 92–93)

O adevărată controversă este legată de originea lui Mesue, punctele de vedere ale cercetătorilor fiind puțin diferite.

Astfel Liliane Plouvier consideră că ar fi vorba de un savant occidental care a luat numele unui celebru medic arab, *Yuhanna ibn Masawayh*, numit *Mesue cel Bătrân* (777–857), autorul faimoaselor aforisme. De aceea pe acest autor savanții Occidentali îl numesc Pseudo-Mesue. Izsak, a adoptat numele de Mesue cel Tânăr, în schimb nu a făcut vreo referire la confuzia dintre cei doi, cel Tânăr și cel Bătrân.

Antidotarum Mesuae a fost elaborat în jurul secolului XI–XII, multiplicând preparatele medicamentoase cu zahăr, înmulțirea lor în Europa fiind aproape exponențială. *Antidotarium Mesuae*, este mult mai utilizat decât operele concurenților salernitani, fiind clasat după tipurile de medicamente. Se cunosc 65 de copii manuscrise redactate între secolele XIII și XV, 14 incunabule, incluzând ediția princeps din 1471, 26 de ediții din secolele XVI și XVII, ultima datând din 1623.

Pseudo-Mesue sau Mesue cel tânăr este originar din Italia de Nord. Acesta nu a putut să trăiască mai târziu de secolul XIII (secol din care datează cele mai vechi manuscrise). Nu-l putem situa mai devreme de secolul XI, deoarece aduce referiri la Avicenna, mort în 1037.

Antidotarium Mesuae este divizat în douăsprezece părți (*Distinctio-nes*): I. *De elect(u)ariis*, II. *De medicinis opiatis*, III. *De medicinis solutivis*, IV. *Deconditis*, V. *De speciebus loch*, VI. *De syrupis et robub*, VII. *De decoctionibus et infusionibus*, VIII. *De trochiscis*, IX. *De suffuf et pulveribus*, X. *De pilulis*, XI. *De unguentis et emplastris*, XII. *De oleis*. Electuariile erau indicate în principal în afecțiunile digestive, iar *medicina opiata* erau tot niște electuarii, dar care conțineau opiu. (Plouvier Liliane, p. 208–209) Despre celelalte tipuri de preparate am discutat în cadrul fiecărei părți din cele 15 ale *Luminare majus*.

Controversa legată de originea lui Mesue, fie arab, fie italian, încă nu este definitivată. Oricare ar fi adevărul, bazele *Antidotarium*-ului sunt în farmacia arabă.

Cele 12 părți ale sale au dat naștere la împărțirea în 15 părți a lucrării *Luminare majus* având o redactare puțin diferită de Antidotar. Se observă, după cele pe care le-am studiat că acest Antidotar a fost sursa de inspirație.

Important este și rolul Școlii din Salerno, nu atât de evident ca cel al *Antidotariului*. Toți autorii care discutau prepararea rețetelor erau italieni și influențele salernitane erau inevitabile.

În concluzie, autorii farmacopeiilor au avut ca principală sursă de inspirație lucrările lui Mesue. Unii cercetători îi conferă autorului *Antidotariului* origini italiene. De aceea sunt citați mulți învățați aparținând acestei școli. Școala din Salerno mai avea importanță, dar nu la fel de mult ca în trecut.

Aceste influențe, poate mai bine zis ecoul trecutului tehnicii farmaceutice se mai pot găsi încă după sute de ani, lăsând unele amprente asupra *Farmacopeei Române Ediția a-X a*.

Bibliografie:

- [1] xxx Farmacopeea Română Ediția a X-a, Editura Medicală, București, 2009 (reeditată), 1315 p.
- [2] xxx *Geralde, Herbal*, p. 47.
- [3] Conf. Dr. GÎRD, Cerasela Elena – *Curs de Farmacognozie, Fitochimie, Fitoterapie, Vol.1*, Ed. Curtea Veche, București, 2010, 340 p.
- [4] Conf. Dr. GÎRD, Cerasela Elena – *Curs de Farmacognozie, Fitochimie, Fitoterapie, Vol.2*, Ed. Curtea Veche, București, 2010, 383 p.
- [5] IZSÁK, S. – *Farmacia de-a lungul secolelor* – Ed. Șt. Enc. Buc. 1979, 419 p.
- [6] KREMERS, Edward și SONNEDECKER, Glenn – Kremers and Urdang's History of pharmacy, p. 422
- [7] xxx LUMINARE MAJUS... – Veneția, 1566
- [8] xxx Mansfeld's encyclopedia of agricultural and horticultural crops, vol. 2
- [9] NĂDEJDE, Ioan – *Dicționarul Latino-Român*, Iași, Ed. H. Goldner, 1893, 724 p.
- [10] PLOUVIER Liliane. *L'introduction du sucre en pharmacie. In: Revue d'histoire de la pharmacie, 87e année*, N. 322, 1999. p. 199–216
- [11] SCHATZ Elena-Maria, BULUȚĂ Gheorghe – *Carte străină sec. XV–XVIII catalog*, Ed. „Carol Davila”, București, 2001, 400 p.
- [12] WICKES FELTER, Harvey, M. D., și LLOYD, John Uri, Phr. M., Ph. D., *King's American Dispensatory, 1898*
- [13] http://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Gutenberg
- [14] http://en.wikipedia.org/wiki/Verbena_officinalis
- [15] <http://dexonline.ro/definitie/emplastru>